

Загальні положення наукових досліджень в системі МАН

Наукова робота з літератури, підготовлена в системі МАН України – це творча наукова робота учня, яка виконується самостійно і базується на знаннях, уміннях і навичках, здобутих під час шкільного та позашкільного вивчення літератури.

Звернімо увагу, що дослідницький спосіб пізнання відповідає природі мислення людини. Першим цю закономірність виявив давньогрецький філософ Сократ. Теоретичним підґрунтям організації пошукової діяльності школярів можуть стати психолого-педагогічні та методичні праці, в яких велике значення надається самостійній науковій роботі учнів. Так, на межі 50-60 років XIX ст. ідею дослідження підтримав відомий лікар та педагог М.Пирогов. Дослідницьку діяльність школярів під час навчання він протиставляв офіційному, яке називав ще "класно-переводним навчанням", маючи на увазі, що мета його полягає в атестації учнів, а не в їхньому розвитку. Видатний педагог К.Ушинський неодноразово повторював, що навчання повинно завжди надавати дитині можливість діяльності, відповідної її силам, і допомагати їй тільки там, де в неї не вистачає сил, поступово послаблюючи цю допомогу з віком дитини. Цю ж думку розвивала вітчизняний педагог-просвітитель і вчений Софія Русова. У багатьох своїх працях вона наголошувала, що вчителів не варто у своїх викладах вичерпувати тему, учням потрібно надавати можливість самим доходити до її остаточного розуміння, адже це розвиває уявлення дитини, її творчі сили.

Значення дослідницької роботи в навчальному процесі розглянуто й у психологічній науці. Так, С.Рубінштейн писав: "Усяка спроба вихователя-вчителя "внести" в дитину пізнання та моральні норми, обминаючи власну діяльність дитини щодо оволодіння ними, підриває, як це чудово розумів ще Ушинський, самі основи здорового розумового та морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей та рис. Інший відомий психолог П.Блонський, аналізуючи процес навчання, зауважував, що робота учня повинна організовуватися так, щоб із самого початку поступово підводити його до оволодіння методами наукової праці.

Мета та завдання наукових досліджень учнів

Метою досліджень учнів з літератури в системі МАН України є розвинути широку читацьку культуру школярів, сприяти поглибленню їхньої літературної освіти, виявити наукові інтереси та творчий потенціал учнів, залучити до пошукової діяльності, створювати умови для самовизначення у майбутній професії.

Серед *завдань*, що мають бути реалізовані під час науково-дослідної роботи в МАН, слід звернути увагу на такі:

- навчити самостійно опрацьовувати спеціальну наукову літературу;
- робити вибір, самостійний критичний аналіз та узагальнення наукових даних;
- використовувати набуті знання для виконання певного наукового завдання;
- робити самостійні висновки на основі критичного опрацювання наукових джерел, даних практичного досвіду.

Види наукових досліджень учнів

Серед учнівських наукових досліджень з літератури доцільно виокремити роботи дослідницького та реферативного характеру. Зміст наукових досліджень різних видів визначається насамперед метою, що ставиться перед учнями.

Так наукові *роботи дослідницького характеру* спрямовані на вирішення творчих завдань, виконання яких є можливим на основі самостійного спостереження, критичного аналізу та власних висновків щодо того чи іншого літературного явища. У дослідженнях цього типу пропонуються оригінальні способи вирішення певних наукових проблем, визначається і перевіряється власна гіпотеза щодо їх розв'язання.

Наукові дослідження *реферативного характеру* вирішують завдання, які сприяють поглибленому розгляду вже відомих в літературознавстві фактів. У процесі роботи над дослідженнями цього типу учні

вчать систематизувати та узагальнювати результати відомих явищ, зіставляти та аналізувати наукові теорії, робити на їх основі власні наукові висновки.

Як засвідчує практика, в учнівських роботах реферативного характеру іноді зустрічається надмірне захоплення матеріалом з певних літературних джерел (цитування або переказування), при цьому власні судження і висновки юного науковця майже не висвітлюються. Звичайно, що такого недоліку треба уникати, адже одними із головних критеріїв оцінювання наукової роботи будь-якого типу є її самостійність і творчий характер.

Серед видів наукових досліджень з літератури доцільно виокремити:

- *літературознавчі* (коментар та самостійний оригінальний аналіз художнього твору, певного літературного явища, події; дослідження з питань теорії літератури; аналіз наукових першоджерел, критичних матеріалів; зіставлення варіантів одного літературного тексту, різних творів, порівняння оригіналу і перекладу тощо. Наприклад, дослідження *Мельник К.О. на тему: «Масонські ремінісценції в романі М.Булгакова «Майстер і Маргарита» (Житомирська обл. *)*;

- *біографічні* (збір та дослідження невідомих фактів із життя письменників, перекладачів);

- *краєзнавчі* (вивчення пам'ятних місць, матеріалів музеїв, пов'язаних з життям і творчістю письменників та перекладачів. Наприклад, дослідження *Дерев'янка П.С. на тему: «Білоцерківські сторінки «Повісті про життя К.Г.Паустовського» (Київська обл.)*);

- *історичні* (аналіз історичних подій та їх відображення в літературному творі. Наприклад, дослідження *Лабунця Н.Л. на тему: «Окремість та подібність середньої землі до реального світу за романом Дж. Р.Р. Толкіна «Володар пернів» (Рівненська обл.)*);

- *мистецтвознавчі* (аналіз літературних творів у зв'язку з творами образотворчого, музичного, театрального, кіно-та телемистецтва тощо. Наприклад, дослідження *Соколан Т.І. на тему: «Поліфункціональність флористичних образів у художніх творах зарубіжної літератури» (Черкаська обл.)*).

Обов'язки наукового керівника

Зважаючи на те, що учні лише розпочинають свій шлях на науковій ниві і у них ще немає власного досвіду пошукової діяльності, для якісної підготовки кожної роботи в системі МАН має бути призначений науковий керівник. Їм може бути як вчитель, що займається науковою діяльністю, так і будь-який інший фахівець в даній галузі науки. До обов'язків наукового керівника входить надавати наукову і методичну допомогу учню, систематично контролювати виконання роботи, вносити необхідні корективи у дослідження. Крім того, науковий керівник допомагає школяру в остаточному формулюванні теми дослідження, укладанні плану наукової роботи, рекомендує для опрацювання необхідні літературні джерела, складає календарний графік роботи учня, проводить консультації, оцінює зміст роботи, а також робить висновок щодо її готовності до захисту.

З метою підвищення якості конкурсних робіт необхідна деяка уніфікація вимог і підходів до підготовки, написання і захисту наукових досліджень.

✓ Підготовка до написання наукових досліджень

На етапі підготовки до написання наукового дослідження перед учнем постає низка завдань:

- вибір теми дослідження;
- робота над планом наукової роботи;
- укладання бібліографії з теми дослідження;
- опрацювання літературних джерел за темою дослідження.

Прокоментуємо ці завдання більш докладно.

* тут і далі наведені приклади досліджень переможців та призерів III етапу Всеукраїнського конкурсу науково-дослідних робіт учнів-членів МАН України, відділення філології та мистецтвознавства, секція зарубіжної літератури, 2005 р.

Вибір теми дослідження – це один із найважливіших етапів у підготовці учня до наукової роботи. Слід звернути увагу, що «практика показує, що правильно обрати тему – це значить наполовину забезпечити успішне її виконання» [4, 20]. Так, наприклад, безперечний інтерес як серед учнів-конкурсантів, так і серед членів журі, викликало дослідження *Стріхи Я.М. на тему: «Феномен «fanfiction» як виду літератури доби постмодернізму (на прикладі фандомів за циклом романів про Гаррі Поттера Джоан К.Ролінг та романами Дж. Р. Р.Толкіна)» (м.Київ)*, що було присвячено аналізу пласту субкультури, створеної фанатами творчості Дж.К.Ролінг та Дж.Р.Р.Толкіна.

Серед критеріїв, яким має відповідати тема наукового дослідження з літератури, доцільно виокремити такі:

- актуальність;
- новизна і перспективність;
- наявність джерельної бази;
- доступність пізнавальним можливостям учнів;
- відповідність віковим інтересам та потребам дослідників.

Тема дослідження може бути як самостійно обрана учнем, так і рекомендована йому науковим керівником. Головне, щоб вона зацікавлювала юного науковця, відкривала нові обрії володіння літературним матеріалом, розвивала широку читацьку культуру особистості.

Складання плану наукового дослідження – наступний етап роботи учня. Укладаючи план, слід пам'ятати, що це перелік найважливіших питань, які потрібно буде висвітлити у ході пошукової діяльності. Тому чим докладнішим буде план, тим легше визначити основні напрямки роботи. До плану доречно в логічній послідовності внести все, що можна заздалегідь передбачити у розв'язанні досліджуваної проблеми. Так, наприклад, план наукового дослідження з літератури може мати такий умовний вигляд:

Вступ

Розділ I. Теоретичні основи досліджуваної проблеми

1.1.

1.2.

1.3.

Висновки до розділу I.

Розділ II.

(Формулювання цього розділу має відобразити тему та предмет дослідження, методи вирішення поставленої проблеми)

2.1.

2.2.

2.3.

Висновки до розділу II.

Висновки

Список використаної літератури

Укладаючи бібліографію з теми наукового дослідження, слід звернути увагу, що вона самостійно збирається учнем і може бути представлена як і у вигляді електронного каталогу, записаного на магнітних носіях, так і в рукописному варіанті. Звичайно, що у доборі необхідної літератури учню має допомогти його науковий керівник. Крім того школярів доцільно зорієнтувати, що список літератури укладається на основі опрацювання каталогів бібліотек, зокрема, систематичного, в якому відомості про літературні джерела систематизовані за якимись ознаками, наприклад, за галузями знань; алфавітного, назви творів якого розташовані в алфавітному порядку; предметного, що містить дані про книги та брошури з конкретних проблем і галузей. Не слід забувати і про різноманітні бібліографічні довідкові видання, списки літератури в монографіях, підручниках, посібниках тощо. Допоможуть в укладанні списку літератури за темою дослідження і публікації у фахових періодичних виданнях (часописи «Дивослово», «Українська мова й

література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», «Українська література у загальноосвітній школі», «Українська мова і література у школі», «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України», «Вікно у світ», «Зарубіжна література в навчальних закладах», «Русская словесность в школах Украины», «Русский язык, литература, культура в школе и вузе», газети «Літературна Україна», «Зарубіжна література»). Зокрема з метою знайти необхідний для наукового дослідження матеріал доцільно звернутися до покажчиків статей, розміщених у кінці останнього числа періодичного видання кожного року.

Опрацювання літературних джерел з теми дослідження слід розпочинати у самостійно обраній послідовності або у порядку, запропонованому науковим керівником. Вивчення опублікованої за темою дослідження літератури можна проводити, використовуючи різні види читання :

- *оглядове* (під час читання визначається та аналізується лише те, що на даний момент важливо досліднику);
- *повільне* (читання, що потребує поглибленого вчитування у текст, уважного ставлення до всіх висловлених думок);
- *вибіркове* (читання, під час якого з метою увиразнення окремих аргументів та фактів, зіставлення певної думки з загальною концепцією дослідження можна розглянути відібраний матеріал ще раз, не поспішаючи, уважно і глибоко);
- *повторне* (читання, що надає можливість краще зрозуміти прочитане, можливо, ще раз його переосмислити з метою глибшого сприйняття);
- *коментоване* (цей вид читання може бути використаний як образне докладне узагальнення та осмислення прочитаного. Коментарем літературного джерела може стати як власне тлумачення читача, так і позиції інших дослідників);
- *перерване* (читання з зупинками, яке надає можливість для занурення у власне розуміння наукової проблеми, створення власних проєкцій щодо висловлених фактів та позицій, порівняння їх з реальним авторським дослідженням);
- *швидке* (читання з метою знайти необхідну цитату, прізвище, дату тощо, тобто так зване «сканування» тексту. Цей вид читання доречно використовувати після повільного, вибіркового або коментованого читання певного літературного джерела).

Вивчаючи обрану літературу, недостатньо покладатися на пам'ять. Доцільно вести чіткі і лаконічні записи опрацьованих джерел так, щоб можна було без особливих труднощів зрозуміти їх суть і через деякий час. З цією метою виписки краще робити на окремих аркушах чи у спеціальному зошиті, залишаючи широкі поля для висловлення власної оцінки прочитаного.

✓ **Оформлення наукового дослідження**

Структура наукового дослідження може бути представлена у вигляді такої схеми:

Обґрунтування актуальності теми дослідження

Визначення об'єкта і предмета дослідження

Постановка мети і конкретних завдань дослідження

Відпрацювання гіпотези і теоретичних положень дослідження

Вибір методів дослідження

Обробка й критичний аналіз результатів дослідження

Формулювання висновків дослідження

- Обґрунтування актуальності теми дослідження

Обґрунтування актуальності теми дослідження – перший етап роботи над будь-якою науковою роботою. На основі критичного аналізу та порівняння з вже відомими шляхами розв’язання проблеми у цій частині дослідження в лаконічній формі доводять доцільність, соціальну значущість та своєчасність вирішення даної наукової задачі. Тобто необхідно висловити сутність наукової проблеми, що буде вирішуватися у ході дослідження. Доцільно звернути увагу, що «правильна постановка та ясне формулювання нових проблем часом має не менше значення, ніж їх вирішення. По суті, саме вибір проблеми, якщо не цілком, то дуже великою мірою визначає як стратегію дослідження взагалі, так і напрямок наукового пошуку зокрема. Не випадково вважається, що сформулювати наукову проблему – означає показати вміння відокремити головне від другорядного, виявити те, що вже відомо і що поки невідомо науці з предмету дослідження» [4, 15].

- Визначення об’єкта і предмета дослідження

Наступний етап роботи над науковим дослідженням – це визначення об’єкта та предмета дослідження. Чим конкретніше сформульована наукова проблема, тим легше визначити об’єкт і предмет наукової роботи. **Об’єкт** дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію, яку і обрано для вивчення у ході пошукової діяльності. **Предмет** дослідження – це те, що знаходиться в межах об’єкта дослідження в певному аспекті розгляду. Об’єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. Тобто визначаючи об’єкт дослідження, необхідно з’ясувати, *що розглядається*, і відповідно предметом дослідження буде якийсь *конкретний аспект* розгляду даного об’єкта. Наприклад, об’єктом дослідження *Мойсеєнко Н.О. на тему «Тенденція постмодернізму у творах Пауло Коельо» (Полтавська обл.)* була творчість португальського письменника Пауло Коельо, предметом дослідження стали відповідно риси постмодерністської літератури в його творах.

- Постановка мети і конкретних завдань дослідження

Наступним етапом роботи над дослідженням має стати формулювання мети та завдань наукової роботи. **Мета** дослідження – це запланований результат, який має бути відображений у висновках наукової роботи. Для формулювання мети дослідження з літератури доречно використовувати такі дієслова: *«дослідити, проаналізувати, визначити, розглянути, порівняти, зіставити, дати власну інтерпретацію, встановити взаємозв’язки тощо»*. Так, наприклад, метою дослідження *Тітенко О.О. на тему: «Принципи магічного спектаклю Дж. Фаулза у романах «Жінка французького лейтенанта» та «Маг» (Херсонська обл.)* було визначити принципи магічного спектаклю Дж. Фаулза у його творах.

Загальна мета дослідження конкретизується у **завданнях**, які мають бути ретельно продумані, адже опис їх виконання має складати зміст розділів наукової роботи. Тобто сформульовані завдання мають розкривати зміст теми дослідження. Тому варто попідкуватися, щоб вони були чітко визначені та розташовані у такий спосіб, коли кожне з завдань логічно впливає з попереднього.

- Відпрацювання гіпотези і теоретичних положень дослідження

Гіпотеза дослідження – це обґрунтоване наукове припущення про можливі способи розв’язання порушеної проблеми. Визначення гіпотези дослідження є результатом глибокого осмислення теоретичних основ наукової проблеми, практичного аналізу об’єкту дослідження. Слід звернути увагу, що «розвиток гіпотези відбувається за трьома стадіями:

- а) накопичення фактичного матеріалу і висловлювання на його основі припущень;
- б) формування гіпотези, тобто виведення наслідків із зробленого припущення, розгортання на його основі прийнятної теорії;
- в) перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези.

Якщо при перевірці наслідок відповідає дійсності, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію» [4, 13].

Гіпотеза дослідження має бути обґрунтована конкретними фактами та аргументами, що перетворюють її з припущення на достовірне знання. З цією метою обираються методи дослідження, які мають бути визначені відповідно до предмету, мети та завдань наукового пошуку.

- Вибір методів дослідження

Методи дослідження – це науковий інструментарій для забезпечення фактичного матеріалу і реалізації поставленої в роботі мети.

Серед методів дослідження з літератури можна виокремити:

- **теоретичні:** критичний аналіз, узагальнення, систематизація досліджуваної проблеми на основі осмислення першоджерел;
- **емпіричні:** *діагностичні* - анкетування, опитування, інтерв'ювання, бесіди; *прогностичні* - експертних оцінок, моделювання; *праксиметричні* - аналіз ефективності результатів діяльності.

- Обробка й критичний аналіз результатів дослідження

Наукові міркування доцільно будувати на конкретному аналізі фактичного матеріалу. Необхідно пам'ятати, що робота не повинна носити абстрактний характер. Не слід допускати безсистемного нагромадження фактів без достатнього їх критичного осмислення і узагальнення.

У процесі аналізу й узагальнення матеріалу слід дотримуватися наукової етики. Тому не можна перекручувати факти, висувати безпідставні ідеї, чужі думки видавати за власні. Кожна цитата, кожна авторська думка дослідників, що були використані у тексті наукової роботи, обов'язково мають супроводжуватися посиланням на джерело. Звернімо увагу, що «цитування не повинно бути ні надмірним, ні недостатнім, бо і те і те знижує рівень наукової праці: надмірне цитування створює враження компліятивності праці, а недостатнє – знижує наукову цінність викладеного матеріалу» [4, 63]. Посилання на джерела в тексті дослідження роблять згідно з їх місцем у списку літератури, беручи у квадратні дужки номер джерела у переліку та через кому вказують сторінку або сторінки, де знаходиться висловлена думка у зазначеному джерелі. Як наприклад це зроблено у даних методичних рекомендаціях.

Слід наголосити, що при оформленні наукових досліджень як дослідницького, так і реферативного видів неприпустимим є запозичення чужих праць без посилань на них. Якщо ж такі прикрі випадки будуть виявлені, то робота має бути знята з конкурсу.

- Формулювання висновків дослідження

На основі проведеного аналізу фактичного матеріалу, представленого в основній частині роботи, у **висновках** мають бути подані найважливіші теоретичні та практичні результати дослідження. У цій частині наукової роботи вказують на актуальність розглянутої проблеми та коротко висвітлюють оцінку стану питання, розкривають методи вирішення наукових завдань, обґрунтовують достовірність отриманих результатів. Висновки мають бути добре продуманими, аргументованими, логічними, точними та конкретними.

- Оформлення списку використаних джерел

Оформлення наукового дослідження завершується складанням списку використаних джерел, який може бути поданий в один із таких способів: в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або назв праць, у порядку згадування джерел у тексті за наскрізною нумерацією, у хронологічному порядку. Відомості про літературні джерела оформлюються відповідно до вимог державного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць, їх авторів та повних вихідних даних джерела (місце видання, видавництво, рік видання, загальна кількість сторінок). Ця вимога стосується всіх наведених у списку літератури джерел (монографій, підручників, посібників, авторефератів дисертацій, брошур, статей періодичної преси). Наприклад, відповідний опис у переліку посилань:

1. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. М.Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – 633 с.*
2. *Насенко М.К. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції. – К.: Академія, 1997. – 320 с.*
3. *Шахова К.О. Не-колективні міркування про (онтологічну) самотність митця (від Гете до Зюскінда) // Зарубіжна література. – 1999. - № 37 (149). – С. 1-2.*
4. *Шахова К.О. Зарубіжна література в школах України: досягнення і плани // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2003. - № 3. – С. 5-7.*

✓ **Вимоги до оформлення відгуків та рецензій на наукове дослідження учнів**

Наукова робота учнів обов'язково має бути оцінена відповідними фахівцями (досвідченими учителями, науковцями, спеціалістами певної галузі). На конкурс-захист наукових робіт разом з дослідженням, оформленим відповідно до вимог, що висуваються до робіт такого типу, подаються відгук наукового керівника та рецензії.

Відгук наукового керівника має розкривати такі положення:

- актуальність теми дослідження та рівень її складності;
- уміння учня працювати з літературними джерелами з теми дослідження, критично їх оцінювати і узагальнювати;
- уміння школяра користуватися сучасними методами дослідження;
- ставлення учня до роботи, його організованість і самостійність, творчий підхід та ініціативність під час підготовки дослідження.

Зміст рецензії має відображати результати аналізу й оцінки роботи з таких питань:

- актуальність та складність обраної теми;
- самостійність і повнота викладу матеріалу;
- ступінь обґрунтованості положень дослідження;
- достовірність і новизна наукових тверджень;
- відповідність результатів виконаного дослідження меті та завданням роботи;
- аргументованість висновків;
- можливості впровадження результатів роботи;
- стиль і грамотність оформлення дослідження.

Оцінка наукових положень і результатів дослідження має бути об'єктивною та відбивати як позитивні, так і негативні аспекти роботи. Зокрема у рецензії подаються зауваження щодо змісту дослідження, наголошується на висновках і твердженнях, що викликають сумніви, пропонуються рекомендації щодо подальшого розв'язання поставленої проблеми дослідження, вказується на можливі шляхи практичного використання результатів дослідження (наприклад, може стати основою для розробки спецкурсів та факультативів, заслуговує на опублікування на сторінках фахової преси тощо).

Відгук і рецензії мають бути підписані і скріплені печаткою установи за місцем роботи того, хто їх готував.

✓ **Критерії оцінювання наукових досліджень учнів**

Наукові дослідження учнів з літератури оцінюються членами журі за такими показниками:

- актуальність та складність теми дослідження;
- наукове та практичне значення роботи;
- повнота викладення матеріалів дослідження;
- глибокий аналіз творів в єдності їх ідейно-естетичної сутності з використанням вивчених теоретико-літературних понять та аргументована власна оцінка художнього тексту;
- емоційне особистісне сприйняття аналізованих творів у широкому культурологічному контексті на основі власного розуміння та естетичного переживання;

- уміння зіставляти, узагальнювати, вести наукову дискусію;
- обґрунтованість і достовірність наукових положень і висновків;
- самостійність і творчий характер дослідження;
- грамотне відповідно до сучасних норм оформлення наукового дослідження;
- науковий стиль викладення матеріалу;
- уміння користуватися довідковою літературою;
- наявність посилань на використані джерела.

✓ **Захист наукової роботи**

Захист наукового дослідження – завершальний етап конкурсу наукових робіт учнів в системі МАН України. Це процедура прилюдного оголошення основних результатів підготовлених досліджень. Усі учасники конкурсу, а також усі присутні можуть виступати як опоненти.

Захист проходить таким чином:

- конкурсант виступає з доповідями за темою дослідження;
- відповідають на поставлені запитання;
- уважно слухають виступи інших учнів, беруть активну участь у дискусії.

На основі положення «Про проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів-членів Малої академії наук України» під час захисту досліджень з літератури оцінюється:

- аргументоване доведення наукової проблеми;
- чіткість, логічність, лаконізм викладення матеріалу;
- літературна ерудиція і грамотність;
- використання наукової термінології;
- вільне володіння матеріалом дослідження;
- культура мовлення під час виступу;
- повнота, вичерпність відповідей;
- якість та доцільність використання наочних матеріалів дослідження (схеми, таблиці, діаграми, мультимедійний супровід тощо);
- активна кваліфікована участь у дискусії.

Для оголошення результатів наукової роботи кожному учаснику конкурсу-захисту надається 10 хвилин. За цей час необхідно вказати на актуальність дослідження, проаналізувати сучасний стан питання, особливу увагу приділити тим результатам дослідження, які були запропоновані особисто учнем, порівняти їх з уже відомими.

Готуючись до виступів, у школярів зазвичай виникає низка запитань:

- як сформулювати ту чи іншу думку, щоб зробити її більш ясною;
- яким чином розподілити матеріал доповіді;
- як використати наявні факти й аргументи.

Тому доцільно підготувати рекомендації доповідачам, які мають сприяти формуванню культури виступів учнів. Наведемо один із варіантів порад для виступаючих:

1. Доповідь має бути короткою та чіткою.
2. Завдання доповідача переконати слухачів, довести свої головні тези.
3. Для вирішення поставленої мети добре подумайте над таким:
 - якою бачиться вам структура вашого виступу;
 - які думки та почуття хочете ви викликати у слухачів;
 - які прийоми (риторичні запитання, зіставлення фактів, інтонаційні засоби) залучення уваги слухачів ви використаєте у своїй промові;
 - які приклади з творів літератури чи інших видів мистецтва ви включите у свій виступ;

- стежте за правильністю мовлення під час виступу, звертайте увагу на плеоназми (мовленнєва надмірність), тавтологію (повторення спільнокореневих слів), невиправдане використання вставних зворотів та речень, слів-паразитів, мовленнєвих штампів.

Готуючи доповідь, слід також мати на увазі, що за 10 хвилин, що надається під час захисту, в нормальному темпі можна проголосити 4 – 5 сторінок друкованого тексту (через 1,5 інтервали). Тому варто попіклуватися, щоб вкластися у відведений час.

Одна з важливих проблем роботи над доповіддю – композиційне оформлення майбутньої промови. Воно може містити такі елементи композиції:

- вступ;
- з'ясування предмета дослідження;
- викладання матеріалу;
- підтвердження його конкретними прикладами, фактами;
- висновки.

Доцільно звернути увагу, що для того, щоб головна думка була сприйнята правильно і чітко, необхідна своєрідна «підготовка», «входження» слухачів в тему дослідження, постановка проблеми. Цьому слугує початок доповіді. Його мета - настроїти слухачів на сприйняття доповіді, оволодіти увагою аудиторії. Тому розпочинати свій виступ доцільно з звернення до всіх слухачів, яке може бути представлено у такій формі: *«Поважні члени журі конкурсу-захисту наукових робіт, шановні учні, учителі, усі присутні! Дозвольте запропонувати вашій увазі основні результати наукового дослідження на тему: «.....».* Презентуючи основні результати проведеного дослідження в основній частині виступу, доцільно продумати, у який спосіб можна аргументувати висловлені тези, проілюструвати окремі положення (схеми, таблиці, малюнки, плакати, слайди, відеоматеріали, комп'ютерні програми тощо). Слід звернути увагу, що завдання висновків закріпити проголошену думку, зв'язати початок і кінець виступу, підсумувати висловлене. Наприкінці виступу доречним буде подякувати усім присутнім за увагу.

Даючи відповіді на задані після виступу запитання, важливо пам'ятати, що вони мають бути конкретними, лаконічними і разом з тим вичерпними.

Слід звернути увагу, що за активну кваліфіковану участь у дискусії (доречні і грамотно сформульовані запитання, володіння науковою термінологією) учасники конкурсу-захисту отримують додаткові бали.

Під час захисту особливого значення набуває темп мовлення і інтонація виступаючого. З цією метою варто у тексті доповіді виділити ключові слова, які підпадають під логічний наголос, розставити необхідні паузи. Доцільним буде вдома прохронометрувати тривалість виступу, потренуватись декілька разів, щоб забезпечити вільне володіння матеріалом під час захисту.

Захист науково-дослідних робіт в системі МАН України – це урочиста і святкова подія для кожного учасника конкурсу, тож варто потурбуватися, щоб це дійство стало справді цікавим і корисним для всіх присутніх.

Рекомендована література

1. Довідник здобувача наукового ступеня: Зб. нормативних документів та інформаційних матеріалів питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації/ Упор. Ю.І. Цеков. – К.: Редакція Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України, 1999. – 64 с.
2. Лесин В.М. Як працювати з книгою: Метод. Посіб. – К.: Вища шк., 1998. – 71 с.
3. Мороз І.В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1997. – 56 с.
4. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня: Метод. поради / Автор-упорядник Л.А. Пономаренко, доктор тех. наук, професор. – К.: Редакція Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України, 1999. – 80 с.

